

*Рибалка О. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри спеціально-правових дисциплін Черкаського факультету  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

## ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТАТУСУ ЦИВІЛЬНОГО ВІДПОВІДАЧА ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

**Анотація.** У статті розглянуто особливості правового статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування. Окремо досліджено права цивільного відповідача, такі як подавати докази, заперечувати проти позову, давати пояснення та покази, заявляти клопотання.

**Ключові слова:** доказування в кримінальному процесі, суб'єкт доказування, цивільний позов, цивільний відповідач, збір доказів.

**Постановка проблеми.** Новий Кримінальний процесуальний кодекс України, що був прийнятий 13 квітня 2012 р. та набув чинності 19 листопада 2012 р., запровадив новий і не досліджений порядок провадження в кримінальному судочинстві, що потребує теоретичних розробок та практичних напрацювань.

Особлива увага у кримінальному процесуальному законі завжди приділялась органам та особам, чиім нормативним обов'язком або правом є встановлення обставин досліджуваної події.

У науці кримінального процесу такі учасники кримінально-процесуального доказування традиційно йменуються суб'єктами доказування. Водночас серед учених відсутня єдність поглядів щодо поняття суб'єктів доказування, їх класифікації, обсягу повноважень, особливостей засвідчення юридично значимих обставин справи.

Відповідно до Конституції України, основними засадами судочинства, зокрема, є «рівність усіх учасників процесу перед законом і судом» та «змагальність сторін» (ст. 129).

Будь-якої спеціальної диференціації суб'єктів щодо кримінально-процесуального доказування законодавець не наводить. Між тим, з'ясування цього питання є важливим не лише з наукової точки зору, а й для правозастосовної практики. Очевидно, що чітка градація суб'єктів кримінально-процесуальних відносин за ступенем їх участі у формуванні, перевірці, оцінці та використанні доказів, встановлення їх конкретних повноважень при цьому дозволить суттєво оптимізувати процес кримінально-процесуального доказування.

У практиці досудового провадження чи судового розгляду справи такі проблеми викликають певні труднощі, які нерідко сприяють неправильному правозастосуванню в конкретних ситуаціях, що призводить до прийняття незаконних і необґрунтованих процесуальних рішень, проведення незаконних процесуальних дій, обмеження прав і законних інтересів учасників процесу.

**Аналіз останніх досліджень.** Свого часу до розгляду й наукового аналізу проблем доказування звертались

такі учені, як С. А. Альперт, Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, А. Р. Белкін, Т. В. Варфоломєєва, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, М. І. Гошовський, А. Я. Дубинський, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Мальяренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорєцький, В. О. Попелюшко, В. М. Савицький, С. М. Стахівський, Ю. І. Стецовський, Ю. К. Орлов, Л. Д. Удалова, С. А. Шейфер, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, В. В. Юсупов та ін. Водночас лише дехто з них проводив комплексне дослідження суб'єктів доказування або їх переважної частини.

**Мета статті.** У теорії кримінального процесу існує класифікація суб'єктів, а самі суб'єкти – це державні органи та посадові особи, які здійснюють провадження у кримінальній справі, а також інші юридичні, посадові та фізичні особи, залучені до сфери кримінального провадження, у зв'язку з чим вони є носіями певних прав і повинні виконувати певні обов'язки [1, с. 80].

Серед суб'єктів кримінально-процесуального доказування є й такі, чия роль у доказовій діяльності досліджена неповно та недостатньо всебічно. Один із таких суб'єктів – цивільний відповідач, який є об'єктом нашого дослідження.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Шкода, завдана фізичній або юридичній особі вчиненням злочину, має бути відшкодована відповідними особами – потенційними носіями матеріальної відповідальності в кримінальному процесі. Осіб, на яких покладається матеріальна відповідальність під час провадження у кримінальній справі, умовно можна розділити на дві групи: 1) особи, що безпосередньо завдали шкоду; 2) особи, які за законом несуть матеріальну відповідальність за протиправні дії інших осіб [2, с. 29-30].

За загальним правилом, саме підозрюваний, обвинувачений несе матеріальну відповідальність за заподіяну ним шкоду. У випадках, прямо зазначених у законі, матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинними діями обвинуваченого, несуть інші особи – фізичні чи юридичні. Такі особи мають бути залучені до участі у кримінальному процесі як цивільні відповідачі за ініціативою як цивільного позивача, так і органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Йдеться, зокрема, про батьків, опікунів і піклувальників; навчальні, виховні та лікувальні заклади; власників джерел підвищеної небезпеки; підприємства та організації, що зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану їх працівниками під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків тощо. Іншими словами, рішення про притягнення як цивільного відповідача приймається щодо кожної особи, яка відповідно до ЦК України несе матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинном, коли наявні докази, що підтверджують цю обставину.

Відповідно до ч. 1 ст. 62 Кримінального процесуального кодексу України цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка завдяки закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом.

В КПК України 1960 р., в якому у ч. 1 ст. 51 вказувалось, що про притягнення особи як цивільного відповідача особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Саме з моменту винесення постанови (ухвали) особа, що зазначена в ній, набувала статусу цивільного відповідача, а значить, і можливості скористатись усіма правами [3]. У нині діючому Кримінальному процесуальному кодексі, відповідно до ч. 2 ст. 61, права та обов'язки цивільного відповідача виникають із моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Згідно з ч. 3 ст. 61 КПК України цивільного відповідача повідомляють про прийняті процесуальні рішення у кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, він отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених цим Кодексом, для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Тобто в результаті аналізу положення цієї статті виникає слушне запитання, з якого саме моменту особа набуває статусу цивільного відповідача: чи з моменту подачі цивільним позивачем позовної заяви, чи після того, як його буде належним чином повідомлено суб'єктами, що здійснюють досудове розслідування, або судом.

У Кримінальному процесуальному кодексі України від 13 квітня 2013 р. досить незрозумілою є позиція законодавця щодо цивільного відповідача як суб'єкта процесу доказування.

Так, у ч. 1 ст. 93 КПК вказується, що збір доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому цим Кодексом.

Але відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України сторонами кримінального провадження є: з боку обвинувачення – слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; із боку захисту – підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданний, особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Таким чином, ми можемо бачити, що жодним словом не згадується про цивільного відповідача як про суб'єкта чи учасника процесу доказування. Лише в ч. 3 ст. 62 КПК вказано, що цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього.

Проаналізувавши зміст ч. 3, 4 ст. 42 КПК України, ми можемо констатувати, що цивільний відповідач як суб'єкт доказування в частині, що стосується цивільного позову, має такі права:

- знати зміст цивільного позову;
- бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом, а також отримати їх роз'яснення;

- давати пояснення, показання з приводу пред'явленого цивільного позову;

- збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються пред'явленого цивільного позову;

- брати участь у проведенні процесуальних дій;

- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

- застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь;

- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

- заявляти відводи;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в частині, що стосуються цивільного позову;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК;

- вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом;

- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави;

- брати участь під час судового розгляду у допиті свідків;

- збирати і подавати суду докази;

- висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

- виступати в судових дебатах;

- ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

- оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Традиційно процес доказування поділяють на три етапи: збирання, перевірка та оцінка доказів.

Що стосується засобів збору доказів цивільним відповідачем щодо цивільного позову, то відповідно до ст. 93 КПК України сторона захисту, потерпілий здійснює збір доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

У контексті розгляду правового статусу цивільного відповідача у кримінальному процесі і його ролі в доказуванні у кримінальній справі, насамперед, підлягає дослідженню його право подавати докази. Водночас варто зауважити, що ставити і досліджувати питання звуження чи розширення повноважень цивільного відповідача у процесі збирання та подання

доказів не є коректним, оскільки цивільний відповідач, як і будь-який інший учасник кримінального процесу, відповідно до положень чинного КПК України в частині збору доказів не є суб'єктом цієї діяльності.

Щодо перевірки доказів, то, враховуючи, що її способами є аналіз зібраних у справі доказів, а також провадження нових, повторних і додаткових слідчих дій, участь цивільного відповідача у цьому процесі також виявляється сумнівною. Залишається третій етап, тобто оцінка доказів. Проаналізувавши зміст ст. 94 КПК України, також приходимо до висновку, що законодавцем цивільний відповідач до числа суб'єктів оцінки доказів не внесений.

Серед більш реальних та ефективних прав цивільного відповідача щодо участі у процесі доказування у кримінальній справі є право заперечувати проти пред'явленого позову, право давати пояснення та свідчення по суті пред'явленого позову, право заявляти клопотання, у тому числі з питань збирання, перевірки та оцінки доказів посадовими особами, що ведуть процес.

Заперечення проти пред'явленого позову надає можливість цивільному відповідачу не лише не погоджуватись із пред'явленим цивільним позовом, а й заявити про повну чи часткову незгоду з ним, а також висловити свою думку із приводу зазначених у позовній заяві обставин. Із цього очевидним є те, що одразу після отримання статусу цивільного відповідача у кримінальному процесі особа повинна бути ознайомлена зі змістом позовної заяви.

Заперечення цивільного відповідача проти пред'явленого позову може бути як усним, так і письмовим. У будь-якому разі факт заперечення має бути відображений у матеріалах кримінальної справи.

Заперечуючи проти пред'явленого цивільного позову, цивільний відповідач може наступне:

- заперечувати наявність обставин, які дозволяють вважати його матеріально відповідальним за шкоду, завдану злочинцем;
- оспорювати існування причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали;
- обґрунтовувати менший розмір шкоди, яку він повинен відшкодувати;
- доводити до відома посадових осіб інші дані, які не узгоджуються зі змістом пред'явленого цивільного позову (спростовувати позовні вимоги та обставини, на яких вони ґрунтуються) [4, с. 53-54].

Право давати пояснення та свідчення по суті пред'явленого позову надає можливість цивільному відповідачу повідомити факти щодо обставин, що стали підставою для притягнення його до участі у кримінальному процесі як цивільного відповідача. Термін «пояснення», що використаний законодавцем у цьому випадку, наводить на думку, що цивільний відповідач (як, до речі, і цивільний позивач) у кримінальному провадженні не допитується, від нього лише відбирають пояснення, що, як відомо, відбувається, як правило, на стадії порушення кримінальної справи і документується у довільній формі. Однак крім пояснень цивільний відповідач може давати і свідчення на досудовому слідстві та судовому розгляді справи. Мало логіки буде у тому, що потерпілого, підозрюваного слідчий буде допитувати у передбаченій законом процесуальній формі, а у цивільного відповідача відбирати пояснення у довільній формі.

Право заявляти клопотання – це той процесуальний за-

сіб, за допомогою якого цивільний відповідач може впливати на перебіг провадження у справі, зокрема, в частині кримінально-процесуального доказування. Як зазначається у процесуальній літературі, клопотання – це письмове чи усне прохання учасника процесу, що звернене до органів та осіб, які здійснюють провадження у справі, про вчинення ними певних процесуальних дій чи прийняття процесуального рішення з метою встановлення обставин, що мають значення для справи, забезпечення прав і законних інтересів особи, що звернулася з клопотанням, або особи, інтереси якої представлені [5, с. 129].

**Висновки.** Таким чином, передбачені КПК України права цивільного відповідача щодо участі у процесі доказування у кримінальному провадженні та рівень їх реалізації свідчать про те, що сьогодні, незважаючи на закріплені у Конституції України та в новому Кримінальному процесуальному кодексі України принцип змагальності, так і залишається не вирішеною проблема рівноправності всіх учасників кримінального провадження. Логічним і доцільним буде внести зміни до діючого КПК, а саме: чітко визначити, з якого моменту особа набуває статусу цивільного відповідача, якими правами й обов'язками наділений саме цивільний відповідач, а не містити посилання на норми щодо прав та обов'язків інших учасників кримінального провадження.

#### Література:

1. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
2. Остапенко С.І. Суб'єкти матеріальної відповідальності в кримінальному процесі / С.І. Остапенко // Судова апеляція. – 2008. – № 3. – С. 29–34.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України / прийнятий Верховною Радою Української ССР від 28.12.1960 року. Кримінально-процесуальний кодекс України : зі змінами і доповненнями, станом на 1 березня 2011 р. / упоряд.: В.І. Маринів, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2011. – 232 с.
4. Рыжаков А.П. Гражданский ответчик и его представитель : понятие, права и обязанности : [научно-практическое руководство]. – М.: Изд-во Экзамен, 2007. – 415 с.
5. Строган Г. Розгляд клопотань як одне з основних положень досудового розслідування / Г. Строган // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 128–130.

#### Рыбалка А. В. Проблемные аспекты статуса гражданского ответчика как субъекта доказывания в уголовном производстве

**Аннотация.** В статье рассмотрены особенности правового статуса гражданского ответчика как субъекта доказывания. Отдельно исследованы права гражданского ответчика, такие как подавать доказательства, возражать против иска, давать объяснения и показания, заявлять ходатайства.

**Ключевые слова:** доказывание в уголовном процессе, субъект доказывания, гражданский иск, гражданский ответчик, собиране доказательств.

#### Rybalka O. Problematic aspects of the civil defendant as a subject of proof in criminal proceedings

**Summary.** Features of a legal status of the civil respondent as subject proves are considered. Such rights of the civil respondent: to submit proof, to object to the shown claim are separately investigated, to offer explanations as a matter of fact the shown claim, to declare petitions.

**Key words:** proof in a criminal trial, the subject of proof, civil lawsuit, civil defendant, collecting evidence.